

SKANDINAVIENPREMIÄR PÅ INTIMAN 11 NOVEMBER

KVINNAN *från* HAVET

AV SUSAN SONTAG, EFTER HENRIK IBSEN

 **MALMÖ
dramatiska
TEATER**

040-20 86 10 MALMODRAMATISKA.SE

INSPIRATIONSMATERIAL

Det här är ett inspirationsmaterial som du kan använda inför eller efter teaterbesöket. Vi hoppas att detta kan hjälpa dig i arbetet med att hitta olika öppningar till diskussioner om föreställningen.

INNEHÅLL

- 1. HANDLING**
- 2. SUSAN SONTAG (1933–2004)**
- 3 HENRIK IBSEN (1828–1906)**
- 4. BERÄTTELSEN OM SÄLARNA**
- 5. LÄNGTAN EFTER FRIHET**
- 6. ARTIKEL: FRIHET UNDER ANSVAR**
- 7. ÄKTENSKAPET – FÖRR OCH NU**

1. HANDLING

Ellida är dotter till en fyrvaktare och har växt upp med havet inpå kroppen. Nu har hon gift sig med änklingen doktor Hartwig Wangel och flyttat långt in i fjorden. I hemmet finns också Wangels två döttrar, Bolette och Hilde, som inte accepterar sin styvmor. För dem är hon en utböling som inte hör hemma i deras värld.

Wangels vän Arnholt, som dessutom är Bolettes före detta lärare, besöker familjen för att undersöka Ellidas sinnestillstånd. När han återigen möter Bolette är det inte bara som den gamle läraren. Han blir förälskad och friar till henne. Bolette blir upprörd och förvånad, men eftersom hon längtar bort från det isolerade hemmet väljer hon ändå att säga ja.

Ellidas passioner och drömmar är ständigt knutna till det öppna havet. Hon längtar bort från sin nya vardag och vill känna sig helt och fullt levande igen. En dag kommer Utlänningen tillbaka, en sjöman hon en gång var förälskad i. Han vill att Ellida lämnar allt och följer med honom tillbaka till havet.

2. SUSAN SONTAG (1933–2004)

Den amerikanska författarinnan Susan Sontag föddes 1933 i New York. Under uppväxten bodde hon i Tuscon, Arizona och i Los Angeles. Sontag tog universitetsexamen i Chicago och studerade också filosofi, litteratur och teologi vid Harvard och vid Saint Anne's College i Oxford.

Susan Sontag var en av vår tids mest tongivande amerikanska intellektuella. Hon var verksam som skönlitterär författare, kritiker, essäist och filmare. Apropå hennes verksamhet som kritiker skrev Stefan Jonsson följande i *Dagens Nyheter* efter hennes död i december 2004: "Det var Sontag som visade européerna det mest intressanta som New York och USA hade att erbjuda. Och det var hon som visade amerikanerna det mest intressanta som Europa hade att erbjuda."

Utöver sitt författarskap var Susan Sontag också en starkt engagerad människorättsaktivist och feminist. Utifrån sitt engagemang sökte hon sig till världens konfliktvärldar. Bland annat vistades hon under belägringen i Sarajevo mellan 1993–1996. Under vistelsen i Sarajevo regisserade hon Becketts pjäs *I väntan på Godot*. Hon blev också utnämnd till hedersmedborgare i staden.

Mellan 1987 och 1989 var hon president i amerikanska PEN – internationellt författarforum som talar för författare som fängslats eller trakasserats för att de kritiserat sin regering eller framfört andra impopulära åsikter. Utifrån den positionen arbetade hon för många förföljda och fängslade författares sak.

Susan Sontag skrev också teaterpjäser: *Alice in Bed*, hade urpremiär 1993 i Berlin i regi av Robert Wilson, samt *The Lady from the Sea* som, även den i regi av Robert Wilson, hade urpremiär i Italien 1998. Även om hon inte skrev mycket dramatik var hon teaterintresserad. I en intervju för *Time Out New York* år 2000 berättade hon att hon sysslat med amatörteater redan under barndomen i Tuscon. "Den första långa text jag skrev som liten var en pjäs."

Susan Sontag skrev och regisserade film. Två av hennes sammanlagt fyra filmer, *Duet for Cannibals* (1969) och *Brother Carl* (1971) producerades i Sverige. *Promised Lands* gjordes i Israel under oktoberkriget 1973 och *Unguided Tour* (1983) spelades in i Italien.

Bland hennes mest kända litterära verk kan nämnas *Om fotografi*, *Sjukdom som metafor*, *Vulkanälskaren*, *I Amerika* samt *Att se andras lidande*. Hennes böcker har översatts till över trettio språk.

Susan Sontag belönades dessutom med ett stort antal litterära priser.

TIDN

"Jan Aghed läser Susan Sontag", av Jan Aghed i *Sydsvenskan* tinyurl.com/drrm

"Hon brottades med sin samtid", av Stefan Jonsson i *Dagens Nyheter* tinyurl.com/bbpzw

"Susan Sontag ger här i fjorton punkter sin estetik i mikroformat", av Susan Sontag i *Dagens Nyheter* tinyurl.com/85x4g

"Desperately Seeking Susan", av Terry Castle i *London review of books* tinyurl.com/7g3w7

BOK

Sontag, Susan, *Sjukdom som metafor*, 2001

Sontag, Susan, *I Amerika*, 2002

Sontag, Susan, *Att se andras lidande*, 2004

Sontag, Susan, *Där tonvikten ligger*, 2005

WEB

www.susansontag.com

www.kirjasto.sci.fi/sontag.htm

www.nybooks.com/authors/715

3. HENRIK IBSEN (1828–1906)

”Jag har varit mindre diktare, mindre socialfilosof, än man i allmänhet är benägen att tro. Jag tackar för skålen, men måste undanbe mig äran av att jag skulle ha verkat för kvinnosaken. Jag är inte ens helt på det klara med, vad kvinnosak egentligen är. För mig har det varit en människosak. Och läser man mina böcker uppmärksamt, kommer man att förstå det. Det är nog önskvärt att lösa kvinnofrågan, sådär vid sidan om, men det har inte varit hela avsikten. Min uppgift har varit människoskildring.”

ur Henrik Ibsens tal till Norsk Kvindesagsforening 1898

Norrmannen Henrik Ibsen är en av världsdramatikens verkligt stora författare. Han räknas som skapare av det moderna dramat och spelades redan under sin livstid runtom på Europas scener. Ibsen är särskilt känd för sina realistiska samtidsdramer, och sina idé- och symboldramer. Missnöjd med kulturklimatet i Norge var han under större delen av sitt liv bosatt i Italien och Tyskland. Vid sidan av Shakespeare är han en av världens mest spelade dramatiker.

Sitt första drama, *Catilina* (1850), skrev Ibsen medan han läste till sin studentexamen. Den blev aldrig spelad men många av pjäserna under den här tiden gavs enbart ut som läsdramer i bokform. *Kongsemnene* (1863) räknas som hans första storverk. Det är till det yttre en historisk pjäs vars handling utspelas på 1200-talet, men är också ett dagsaktuellt drama om det politiska läget i det nya Norge. Andra viktiga historiska skådespel och idédramer av Ibsen är *Brand* (1866) och *Peer Gynt* (1866), två pjäser som snabbt gjorde honom till en av Skandinavien mest omtalade författare.

Varje premiär av en Ibsenpjäs följdes ofta av häftiga debatter. Ibsen drog sig inte för att kritisera och ifrågasätta gamla strukturer. I sina realistiska samtidsdramer satte han ”problem under debatt”. *Samfundets støtter* (1877) gick som en löpeld över Europas teatrar och i *Et dukkehjem* (1879) angrep han kvinnans ofria ställning. Ibsen skrev flera dramer med kvinnliga huvudkaraktärer; *Gengangere* (1881), *Rosmersholm* (1886), *Fruen fra havet* (1888) och *Hedda Gabler* (1890). Han skrev också dramer av symbolistisk karaktär. Den mest kända är *Vildanden* (1884), om livslögnens problematik inom familjen.

- BOK** Bloom, Harold, ”Ibsen: trollen och Peer Gynt”, i förf:s *Den västerländska kanon : böcker och skola för eviga tider*, 2000.
Lewan, Bengt, red., *Världsdramatik 2. Drama i borgerlighetens värld*, Lund 1990.
Törnqvist, Arne, *Henrik Ibsen*, Stockholm 1992.
Törnqvist, Arne, ”Om ’dette annet’ : Tre kvinnor hos Ibsen” , i *Artes* 1992:1.
Östergren, Klas, ”Om Ibsens kvinnor : Krisen i dockhemmet har pågått i hundra år” , i *Femina månadsmagasin* 1993:5.

- WEB** www.ibsen.net
www.hf.uio.no/ibsenenteret/index.html
www.kirjasto.sci.fi/ibsen.htm
sv.wikipedia.org/wiki/Henrik_Ibsen
www.actinghouseproductions.com/productions/ibsen.html

4. BERÄTTELSEN OM SÄLARNA

I början av pjäsen berättar Ellida sagan om sälarna som egentligen är människor. De har av egen fri vilja kastat sig i havet och drunknat. En natt om året får de komma i land och ta av sig sina skinn. Då ser de ut som vanliga människor igen. Hartwig tror inte på berättelsen och kallar den för en amsaga, medan Ellida påstår att det är en sägen.

DISKUTERA

Varför vill inte Hartwig tro på Ellidas berättelse? Varför tror du att Ellida identifierar sig med sälarna? Berättelsen om sälarna berättar till viss del samma historia som pjäsen *Kvinnan från havet*. Läs utdraget ur pjäsen nedan och jämför med din upplevelse av föreställningen. Kan du hitta några likheter?

Amsaga

historia som framställs som autentisk men avslöjas som påhittad, eller osannolik historia. (NE)

Sägen

den kategori inom den muntliga traditionella folkdiktningen som främst har didaktisk-pedagogisk funktion och vars innehåll ofta betraktas som sannolikt och verklighetsförankrat. (NE)

ELLIDA (till publiken)

Sälarna är själva verket människor som av egen fri vilja kastat sig i havet och drunknat. En gång om året, på trettondagsafton, får de komma i land och ta av sina sälskinn. Då ser de ut som vemsomhelst.

HARTWIG

Jag tror inte på den historien.

ELLIDA

Fram till gryningen, då de måste återvända till sina sälgestalter, dansar de och roar sig på klipporna och i grottorna nära stranden. Låtsas vara människor igen. Så de njuter.

HARTWIG

Bedriver otukt. Som djur.

ELLIDA

Det var en pojke från en bondgård i Mikladalur som hörde sägas att sälarna på trettondagsafton samlades på en strand inte långt från byn. Så, den kvällen, gick han dit för att se om det var sant. Han gömde sig bakom en klippa framför en grotta. Efter att solen gick ner såg han sälarna simma

ELLIDA, forts

från alla håll fram mot den plats där han satt hopkrupen. När de nådde fram till stranden tog de av sig sina skinn och lade dem på strandens platta stenar. Han trodde knappt sina ögon. De såg ut precis som vanliga människor!

HARTWIG

Nonsens! Amsagor!

ELLIDA

Vanliga människor! Tjocka och smala. Gamla och unga. Långa och korta. Vanliga människor alla utom en.

HARTWIG

Du ser...

ELLIDA

För då såg han den vackraste kvinna han någonsin sett kliva ut ur ett sälskinn. Han såg var hon lade sitt skinn, på en sten i närheten. Pojken kröp dit och tog det och återvände till sitt gömställe.

HARTWIG

Hon envisas med att berätta den här historien.

ELLIDA

Sälfolket dansade natten lång, och när det började ljusna återvände de till sina skinn. Den vackra sälkvinnan kunde inte hitta sitt och vred sina händer och jämrade sig då solen just skulle till att gå upp. Men, just innan, kände hon dess doft. Hon vädjade till pojken om att ge henne sälskinnet tillbaka. Men han gick bort ifrån henne och hon fick lov att följa efter honom. Hela vägen till bondgården.

HARTWIG

Du ser vad som skall hända.

ELLIDA

In i huset. Ner i hans säng.

För att göra henne till en vanlig kvinna. För att göra honom själv till en man.

Han tog henne till sin hustru. Hon älskade honom. De fick barn. Hon älskade deras barn, särskilt den förstfödde, en liten pojke med märkliga vitblå ögon. Men mannen var noga med att inte låta henne komma åt sitt sälskinn. Han höll det inlåst i en kista och bar alltid nyckeln med sig.

HARTWIG

Nu händer något sorgligt. Mannen från Mikladalur var lycklig med sin sälhustru.

Lyckan måste få ett slut.

ELLIDA

En dag åkte han och fiskade med andra män från byn, och medan han satt ute på havet och drog in fisk, snuddade hans hand vid bältet där nyckeln vanligtvis hängde. Han blev bestört när han insåg att han måste ha glömt nyckeln hemma. Nära nog andlös av sorg ropade han, "När kvällen kommer har jag mist min hustru."

Han rodde hem så fort han kunde, han sprang till sitt hus, och mycket riktigt, hans hustru var borta.

Barnen satt tysta. För att de inte skulle skada sig medan de var ensamma i huset hade hans fru släckt elden och låst in alla knivarna och vassa föremål.

HARTWIG

Så omtänksamt av henne!

ELLIDA

Hon hade mycket riktigt hittat nyckeln och öppnat kistan, och när hon såg sälskinn, måste hon ta det, varpå hon sprungit ner till stranden, tagit på sig sitt sälskinn, och kastat sig i havet. Härifrån kommer det gamla ordspråket: "Han var inte mer herre över sig själv än en säl som hittar sitt skinn."

HARTWIG

Inte herre över sig själv? Hon älskade honom egentligen inte, det är allt.

ELLIDA

När hon dök ner i havet, fann hennes sälmake henne, och de sam iväg tillsammans. I alla dessa år hade han väntat på att hon skulle komma tillbaka.

HARTWIG

Ser du! Hon älskade aldrig sin man!

ELLIDA

När barnen hon hade med mannen från Mikladalur gick ner till stranden, sågs en säl en bit ut från land som tittade på dem - - och alla trodde att det var deras mor.

HARTWIG

Hon älskade aldrig barnen heller!

ELLIDA (*talat direkt till Hartwig för första gången*)

Hur kan du säga emot en sägen?

HARTWIG

Kall. Som havet.

5. LÄNGTAN EFTER FRIHET

Kvinnan från havet handlar om längtan efter frihet och svårigheten för den enskilda människan att själv välja sitt eget liv. De livsval Ellida gör är pjäsens viktigaste innehåll. Hon väljer att gifta sig med Hartwig Wangel, och hon väljer att stanna hos honom istället för att följa mannen hon egentligen älskar. Varför hon gör dessa val verkar hon knappt själv veta, i slutet av pjäsen frågar hon sig om hon verkligen valde rätt och om hon inte gjorde ett misstag.

Friheten tar sig två uttryck i pjäsen; att *vara* fri och att *känna* sig fri. Här nedan följer flera diskussionsfrågor samt en artikel som behandlar ämnet "frihet" i Ibsens pjäs och i Sontags version.

Frihet

är rättigheten att utöva och utveckla självbestämelse utan begränsningar i form av förtryck.

(Wikipedia)

Längtan

starkt inre behov av något som man en tid varit utan, eller aldrig haft.

(NE)

DISKUTERA

- Frihet är en rättighet som innebär ansvar för sitt eget liv. Men vad betyder det egentligen att vara fri? Vad är frihet för dig?
- Ellida önskar att vara fri och att kunna välja vad hon vill med sitt liv. Men hon säger att hon inte *kan*. Vad tror du hon menar med det?
- Diskutera hur Ellidas tillvaro såg ut. Hur fri var hon, och hur ofri? Vad kunde hon göra och inte i omgivningens ögon?
- Ellida längtar efter ett annat liv, men har hon längtat efter att Utlänningen ska komma tillbaka? Varför tror du att hon väljer att *inte* följa med honom?

6. ARTIKEL: FRIHET UNDER ANSVAR

Parollen leder tankarna till valrörelse med moderata förtecknen, men när doktor Wangel uttalade den i Ibsens drama *Fruen fra havet* var den radikal.

Hartwig Wangel är i femtioårsåldern, han är sedan några år gift med en ung kvinna och har två nästan vuxna döttrar från ett tidigare äktenskap, en vanlig familjesituation även i slutet av 1800-talet.

Den unga hustrun, Ellida Wangel, är kvinnan från havet. Hon är en föräldralös fyrvaktardotter som "räddats" bort från det fattiga och farliga kustbandet av Wangel, men när pjäsen börjar har äktenskapets trygga inland förvandlats till ett fängelse för Ellida. Hon har förlorat den lille son hon fött, hon har ett dåligt förhållande till sina styvdöttrar och inget erotiskt samliv med Wangel. Dessutom plågas hon av längtan efter något mystiskt hon inte kan förklara med andra ord än havet, havet!

Wangel spekulerar i nedärvd nervklenhet (vid sidan av lungsot och syfilis, den tidens vanligaste diagnos) åtminstone i litteraturen. Dagens läsare och teaterbesökare, som har bättre koll på Freud än vad makarna Wangel rimligtvis kunde ha haft, letar i det undermedvetna och förstår att det handlar om förträngda upplevelser i det förflutna. Mycket riktigt dyker snart en gammal kärlek upp, en enkel sjöman som Ellida varit hemligt förlovad med.

Hon måste välja och hon väljer till slut äktenskapet med Wangel. Vad var det som var så radikalt med det? Valet var fritt och det var ingen självklarhet på Ibsens tid. Så är Wangel heller ingen Helmer, Noras make i Dockhemmet. Hartwig Wangel är inte bara vidsynt, han älskar också sin hustru så mycket att han är beredd att ge henne friheten utan att samtidigt ta hämnd på eller förtrycka henne. Och först när Ellida är fri kan hon se att äktenskapet inte är ett fängelse utan ett kärleksfullt hem fullt av arbetsuppgifter.

Ett lyckligt slut, alltså, på en konflikt som kritikerna av premiärföreställningen i Kristiania 1889 uppfattade som odramatisk, eftersom den utvecklade sig i Ellidas inre. För mycket psykologi och för lite handling, sade man. Men för Ibsen utspelar sig dramat mellan starka krafter: det handlade om evolutionen, om människans utveckling från blötdjur till självreflekte-

rande varelse, om kampen mellan naturgiven lag och tankens möjligheter. Det som står på spel är inte friheten att öppna eller stänga en dörr utan människans andliga befrielse ur det av naturen förutbestämda. Individerna kan höja sig över sina givna villkor, fatta moraliska beslut och ändra sitt liv, så som Ellida gör när hon befriar sig själv. Kvinnan är nästan alltid den starkare hos Ibsen.

I Susan Sontags omdiktning av Ibsens pjäs har friheten krympt till illusion, en snabbt övergående ljusglimt, ett ögonblick som måste fångas på nytt varje dag. Sontag förtätar dialoger till monologer, hon reducerar historien, skalar av den så att huvudkonflikten framträder tydligare: den står mellan dröm och verklighet.

Sontags Ellida är inget fall för doktor Freud, hon är en modern kvinna som känner sig instängd och längtar ut till havet och till den hon en gång var. Hon ser sig själv som en strandad sjöjungfru eller sälhona och hon vantrivs i en trist och enahanda vardag. Och Wangel är en anständig men lite fyrkantig äkta man som betraktar hustruns dagliga simturer som en oroväckande men ändå nyttig terapi.

Sontags havsfru är en modern människa, hennes projekt består inte i att "hålla domedag över sig själv" som Ibsen uttryckte det, utan i att hitta sig själv, skapa sin egen identitet i en värld där allt fast förflyktigas. Äktenskapet har förlorat sin funktion som försörjningsinrättning och uppfostringsanstalt, men ingen kan gå tillbaka i sina egna fotspår till den man en gång var, det enda man kan välja är sin egen närmaste framtid. Ingenting utom det fria valet håller individen kvar i ett förhållande, men både Ellida och Wangel vet att det inte finns något som är säkert i friheten. Ändå måste Ellida omvandla känslan av tvång till självständig vilja för att bli sig själv.

Sontags pjäs blir så ett drama om anpassning till verkligheten, inte ett drama om andens befrielse. Om det också innebär att slutet blir mindre lyckligt än hos Ibsen återstår att avgöra. En sak är i alla fall säker: friheten är inte heller hos Sontag ett valöfte, den är ett tillstånd som måste erövrats gång på gång.

Ingrid Elam Områdesprefekt på Konst, kultur och kommunikation vid Malmö högskola

7. ÄKTENSKAPET – FÖRR OCH NU

Att gifta sig var mer regel än undantag under förra sekelskiftet. Äktenskapet var egentligen enda utvägen för både män och kvinnor, som singel betraktades man som ett problem. Ofta var grunderna till valet av partner praktiska, både för kvinnor och män. Det kunde vara ekonomiska anledningar, till exempel om mannen var i behov av pengar och kvinnan förde med sig en ordentlig hemgift. För kvinnan kunde det till exempel innebära trygghet och en väg till förändring.

DISKUTERA

- Diskutera hur Ellida, Bolette och Hilde väljer att leva sina liv. Tycker ni det är svårt att förstå dem? Läs igenom artiklarna och den svenska kvinnohistorien nedan. Är det, med bakgrund av vad ni läst, lättare att förstå de val kvinnorna i pjäsen gör? Vilka val tror ni de skulle gjort om de levde idag?
- Diskutera Hartwigs inställning till och tankar om kvinnorna i sin familj. Kan ni förstå hur han resonerar? Är Hartwig också fast i samhällets förväntningar på hur en man ska vara?
- Nu på 2000-talet ökar antalet äktenskap. Vad tror du det beror på? Är det viktigt att vara gift i samhällets ögon? Diskutera hur en ogift kvinna betraktas idag gentemot en ogift kvinna på Ellidas tid? Likheter och skillnader? Hur skiljer det sig mellan olika miljöer, länder och kulturer?
- I takt med att antalet äktenskap ökar, gör skilsmässorna/separationerna detsamma. Idag har vi större valfrihet både vad gäller val av partner och när vi vill ingå respektive avsluta våra förhållanden. Diskutera hur förändringen påverkat oss människor. Gör det oss lyckligare att vi har större frihet? Finns det både för- och nackdelar?

TIDN

"Skilsmässa får kvinnor att blomstra" i *Aftonbladet* tinyurl.com/9sn6v

"Kvinnorna finns inte längre" av Maria-Pia Boëthius i *Svenska Dagbladet* tinyurl.com/8a15l

BOK

Bjurman, Eva Lis, *Catrines intressanta blekhet : unga kvinnors möten med de nya kärlekskraven 1750-1830*, Lund 1998.

Björk, Nina, *Under det rosa täcket : om kvinnlighetens vara och feministiska strategier*, Stockholm 1996.

Björk, Nina, *Sireners sång : tankar kring modernitet och kön*, Stockholm 1999.

Burton, Nina, *Den nya kvinnostaden. Pionjärer och glömda kvinnor under tvåtusen år*, Albert Bonniers Förlag, 2005

Eduards, Maud, red., *Kön, makt, medborgarskap : kvinnan i politiskt tänkande från Platon till Engels*, Stockholm 1983.

Faludi, Susan, *Backlash*, Norstedts, Stockholm, 1991.

Frykman, Jonas och Löfgren, Orvar, *Den kultiverade människan*, Malmö 1979.

Gilman, Charlotte Perkins, *Den gula tapeten*, original upplaga 1892, första svenska upplaga 1983.

Wägner, Elin, *Väckarklocka*, Stockholm 1941.

WEB

Kvinnors situation på arbetsmarknaden förr och nu av Christina Årman, april 1998 tinyurl.com/66jor

Bröllopet i gamla tider tinyurl.com/7jore

En kronologisk kvinnohistoria tinyurl.com/8un4w

www.genus.lu.se

www.ub.gu.se/samlingar/kvinn